

אמונה ואמנות - הרב קוק ורמברנדט עקדת יצחק

שרה מסינגר

רקע היסטורי-אמנותי

בספרו 'אורות הקודש' (חלק א, עמ' קסה) כותב הרב קוק: 'צייר לו כל אחד באמת ובתמים מה שנשמתו מראה לו. יוציא את תנובתו הרוחנית מן הכח אל הפועל בלא שפתי רמיה. ומניצוצות כאלה, אבוקות אור יתקבלו. הרב קוק ראה ערך רב בכוחה של האמנות והיצירה. כל אמן יכול לבטא באופן אישי רעיון תנייכי, וכפי שישנה פרשנות שונה לתנ"ך - כמו דרך פשט או דרך דרש - כך האמן פירש ודרש ביצירתו את הלך מחשבתו והביע את השקפת עולמו. דרך יצירתו גרמה לאדם המביט ביצירה תחושת הזדהות וקרבה לסיפור התנ"כי כמו גם הגברת האמונה, ואלה הם הניצוצות ואבוקת האור שעליהם כותב הרב קוק.

לציורי המקרא מקום חשוב באמנות תקופת 'תור הזהב' במאה ה-19. הכנסיה הפרוטסטנטית ששלטה בהולנד עודדה ציור נושאים מן התנ"ך בשל ערכם הדידקטי, ואלה העניקו לתנ"ך מעמד של קדושה שוות ערך לזו של הברית החדשה. מוסר ההשכל הגלום בסיפורי התנ"ך תאם את החשיבה ההומניסטית וגם את החשיבה הדתית בהולנד, וציורי התנ"ך ביטאו את החסד הא-לוהי והיוו מופת של יראת שמים. רבים מאמניה של הולנד במאה ה-19 תיארו נושאים מן התנ"ך. הגדול

מכולם היה רמברנדט, שהביע בציוריו הזדהות עם גיבוריו ואמונתו. ההזדהות עם נושאים תנ"כיים במאה ה-17 אצל אמנים בהולנד הייתה הזדהות דתית (נוצרית), מוסרית וגם לאומית-היסטורית. בתקופה זו השתחררו ההולנדים מעולם של הספרדים, וחשו צורך לבנות לעצמם זהות לאומית והיסטורית.

רוב ציוריו ויצירותיו של רמברנדט עוסקים בנושאים הלקוחים מן התנ"ך. גיבורי התנ"ך שלו הם אנשים אנושיים, שאינם לבושי הדר ומרוחקים, אלא עשויים בשר ודם, בעלי רגש שטבוע בו חותם האמת האנושית, ותלמידיו הרבים שיצרו בעקבותיו המשיכו קו זה.

עקדת יצחק באמנות

בשנת 1655 יצר רמברנדט תחריט נפלא, הנקרא 'עקדת יצחק', ותחריט זה נמצא כיום במוזיאון ישראל.

בתחריט ניתן לראות ביטוי למאבק הפנימי המתחולל בנפשו של אברהם. הבעת פניו עצובה, ודאגה רבה ניבטת מעיניו. עיניו הכהות ופיו הפעור מעט בכאב נוטעים בנו את הרגש, הכאב והדאגה אשר מרגיש אברהם.

ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם ויאמר הנני. ויאמר אל תשלח ידך את הנער ואל תעש לו מאומה' (ברי' כב יא-יב). הרגע הדרמטי ביותר, שהוא שיאה של פרשת עקידת יצחק, הוא הרגע שבו מופיע מלאך ה', כאשר המאכלת בידו של אברהם, והוא עומד ומניף אותה כדי לשחוט את יצחק בנו.

ביצירתו זו של רמברנדט נראה המלאך תומך באברהם, וכאילו מדבר עמו. לעומתו, יצחק כורע ברך לצד אביו, ונראה שהוא מוכן לקבל עליו את הדין, אולם עיניו מכוסות בידיו של אברהם. אמנם אין אנו רואים את הבעת פניו של יצחק, אך האופן והתנוחה הבאים לידי ביטוי בציורו של רמברנדט מביעים מצב של כניעה וקבלת הדין. פניו של אברהם מלאות כאב ועצב, עם זאת ידו השנייה מחזיקה את המאכלת ועומדת בכל רגע לשחוט את הבן יצחק.

בד בבד עם רגע דרמטי זה אנו רואים קרבה - כעין חיבוק - בין אברהם ליצחק, ולעומתם, המלאך העומד מאחורי אברהם, כנפיו פרושות, והוא עוטר את אברהם ברחמים.

כותב הראי"ה קוק:

'כשגרתי בלונדון הייתי מבקר בגלריה הלאומית והתמונות האהובות עלי ביותר היו של רמברנדט. לדעתי, רמברנדט היה צדיק'. ועוד מוסיף הראי"ה בספרו 'יובל אורות' (עמ' 168):

כשראיתי לראשונה את התמונות של רמברנדט הן הזכירו לי מאמר חז"ל על בריאת האור. כשברא ה' את האור היה כל כך חזק ומאיר שאפשר היה לראות מסוף עולם עד סופו. והי' פחד שהרשעים ישתמשו בו. מה עשה? הוא גנז את האור ההוא לצדיקים לעתיד

לבוא. אבל מדי פעם ישנם אנשים דגולים שהי מברך אותם בראיית האור הגנוז. אני סבור שאחד מהם היה רמברנדט והאור שבתמונותיו הוא האור שברא הי בימי בראשית.

כמה מדהים ונפלא לראות את ההבחנה המיוחדת הזו של הראייה ביצירתו של רמברנדט, ואכן אנו רואים ביצירה זו - 'עקדת יצחק' - את האור הגדול, כאשר האמן מצייר את אברהם במלוא הרגישות והאמונה. פרשת 'עקדת יצחק' ריתקה אמנים ויוצרים רבים, אך כל אמן בחר לו ביצירתו את הרגע המסוים המיוחד בעיניו. תלמידו של רמברנדט, יאן ויקטורס, בחר את הרגע שלפני.

היצירה הנזכרת צוירה, כאמור, ע"י האמן ההולנדי ויקטורס, שנולד באמסטרדם בשנת 1620. ויקטורס הצטרף כשוליה לסטודיו של רמברנדט בגיל צעיר, והצטיין בציור דיוקנאות השופעות עליצות, אך טומנות בחובן ביקורת חברתית. קיימת סברה, כי רבות מיצירותיו בוצעו במיוחד על פי הזמנות של יהודים עשירים באמסטרדם.

ביצירה שלפנינו נראה אברהם מושיב את יצחק על עצי העקדה לקראת העלאתו לעולה. האמן מתאר את הרגעים שלפני העקדה, הבאים להמחיש את היחס החם, האוהב והמחבק שבין אברהם ליצחק. בידו האחת מחזיק אברהם את ידו של יצחק, ובידו השנייה הוא מחבק אותו. מבטו של יצחק מופנה כלפי אברהם, וכך מונצח רגע מרגש ומלא-הבעה בין השניים.

הבגדים שאברהם ויצחק לובשים מאפיינים את לבושם של ההולנדים בתקופתם במאה ה-17. המתבונן ביצירה חש הזדהות עם הדמויות המתוארות בה, מאחר שלבוש זה מוכר לו, ואינו מנוכר או זר. בכך גדלה עוד הקרבה לדמויות, וההזדהות והאמונה בעקבות האמנות מתחזקת ומתגברת. ועוד, האור הרב אשר פניו של יצחק מקרינות, יחד עם הבגדים וקפלי הבד הזורמים בִּרְפוּת, כל אלה מעידים על טוהר, רכות, עדינות ואהבה.

יאן ליוונס, שאף הוא היה תלמידו של רמברנדט, בחר לצייר את הרגע שאחרי העקדה. היצירה צוירה בתקופת שהותו של האמן באנטוורפן, בשנים 1635-1644. ביצירה זו נראה אברהם כורע על ברכיו, לצדו יצחק בנו, שגם הוא כמוהו כורע על ברכיו, ושניהם מחובקים. זהו הרגע שלאחר התגלות המלאך, כאשר שניהם - אברהם ויצחק - נשארים לבדם ונראים נרגשים מאוד, ואור רב נסוך על פניהם. המאכלת, אשר הייתה אמורה לשחוט את הבן יצחק, מונחת על האדמה, וסימני דם עליה.

אברהם כבר אינו מחזיק בה, אלא הניח אותה. מבטם של השניים מופנה כלפי מעלה אל הבורא, במבט של תחינה, תפילה ותודה. הצבעים השולטים ביצירה הם צבעים חמים, והחיבוק החזק והמרגש בין שני הגיבורים יוצר תחושה של חום וקרבה בעיני המתבונן ביצירה. סקרנו שלוש יצירות בנושא עקדת יצחק: יצירה אחת מתארת את הזמן שלפני העקדה, השנייה - את הרגע הקריטי של העקדה, והשלישית - מביעה את הרגע שלאחר העקדה. באמצעות יצירות אלו ניתן להתייחס למספר נקודות ומאפיינים הנוגעים להבנת הנושא.

דוגמות לשאלות שאותן אפשר לשאול את התלמידים בעקבות התבוננות ביצירות:

1. תארו את לבושם של אברהם ויצחק ביצירות אלו. נסו להסביר מדוע צוירו כך?
2. תארו מה מתרחש ומה נראה ברגע היצירה ובסביבת הגיבורים, אברהם ויצחק?
3. מהו מקור האור ביצירות אלו, ואל מי הוא מופנה וממוקד?
4. מה מסמל האור ביצירות אלו?
5. כיצד אפשר לראות ולהבין את טיב יחסיהם של אברהם ויצחק לפי יצירות אלו?

תשובות אפשריות:

1. האמנים ציירו את בגדיהם ולבושם של אברהם ויצחק בהתאם לבגדים שלבשו באותה תקופה בהולנד (ולא כפי שלבשו בארץ ישראל בתקופה ההיא). האמנים 'העבירו אותם' לתקופתם כדי ליצור הזדהות של הצופה עם הדמויות באמצעות הבגד והלבוש המוכרים להם.
2. המלאך, השם, העצים והמאכלת.
3. האור נסוך בעיקר על פניהם של אברהם ויצחק.
4. האור באמנות מסמל טוהר ואמת.
5. יחסים של אהבה, חיבה ודאגה, וזאת לפי הקרבה הפיזית ביניהם ולפי מבטיהם.

רמברנדט ותלמידיו ציירו את גיבורי התנ"ך כאנשים בני תקופתם, ואת המקומות הנזכרים בו - לפי הנופים שבהם חיו. הבגדים הנראים ביצירות כבגדי מלכות וקטיפה הם בגדים שאנשי המלוכה והאצולה לבשו בתקופה זו. בכך דומים האמנים לדרשנים הקדומים, אשר העתיקו את

המציאות של ימיהם אל תוך המציאות התנ"כית. בדרך זו יצרו אצל המתבוננים ביצירה קרבה, סימפטיה והרגשה של הזדהות, ובכך תרמו האמנים להגברת החיבה אל התנ"ך, ולהמחשה של מצבים, אירועים ומקומות וכן להבנה בהירה ומוחשית יותר.

על יסוד סיפורי התנ"ך נכתבו שירים, מחזות וסיפורים אשר קיבלו ביטוי אמנותי מוחשי גם באמנות הפלסטית, במוזיקה ובתיאטרון. בכל יצירת אמנות קלאסית יש אפשרות להרחבה רבה ולפרשנות לפי תפיסתו והבנתו של האמן. הדמיון הפורה של האמן ורגישותו ממלאים את החסר בסיפור המקראי (ישבעים פנים לתורה'), ובכך הוא משלים את היפערים בכתוב.

ישנה אגדה מפורסמת, שלפיה שאל נכבד רומי את רבי עקיבא: 'מה גדולה ויפה יותר, יצירתו של האל או של האדם?' ר' עקיבא זעזע את הנכבד הרומי בתשובתו, שיצירת האדם נעלה על היצירה האלוהית. להמחשה נתן לרומאי צלחת ובה זרעוני חיטה, ולעצמו נטל עוגה, והסביר לנכבד המשתומם, שיצירת האל אינה טעימה לחך, והוא מעדיף את העוגה (הזרעונים מן הטבע לעומת העוגה מעשה האדם). כך היא יצירתו של האמן. האמונה היהודית אינה רואה את הטבע כמושלם ואידיאלי, אלא רואה באדם האמן ובאל שותפים בתהליך היצירתי. וכך כותב הראי"ה: 'חכמי היצירה מכירים את הנשמה בעומק עצמי שלה, ובגדולי הציוור היא באה למדרגה נפלאה. הארות יוצאות אל הגלוי מפרי ציוריהם' (מועדי הראי"ה, עמ' קפז).